

iki monem yer almaktadır. Bunlardan “gel” monem’i dilin sözlüğünü, “-di” monem’i ise dilbilgisini ilgilendirir. Başka bir deyişle, monem’lerden bir bölüğü sözlükte, bir bölüğü de dilbilgisinde yer alır. Sözlükte yer alan monem’lere leksem, dilbilgisinde yer alan monem’lere morfem diyoruz. Ayrıca “gel” leksem’i, sözlükte “-mek” mastar morfemiyle birlikte bulunur. Üçüncü kişi -di’li geçmiş anlamına gelen “-di” morfem’ini ise dilbilgisinde buluyoruz.³⁵

Gösterenin nedensizliği

Göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Gösterge, bir gösterenin bir gösterilenle birleşmesinden oluşan bir bütün olduğuna göre, bu nedensizlik özelliğini şu biçimde genelleştirebiliriz: *Dil göstergesi nedensizdir.* “Kız kardeş” kavramını alalım örneğin. Bu kavramla, bu kavramın Fransızca göstereni olan /s-ö-r/ ses dizisi arasında doğal hiçbir bağ yoktur. Aynı kavram, başka herhangi bir ses dizisine de pekâlâ gösterilebilir. Bu kavramı Fransızlar /s-ö-r-/, İtalyanlar /s-o-r-e-l-l-a/, İngilizler/s-i-s-t-ı-r/ ses dizileriyle karşılarken, Türkler /k-ı-z-k-a-r-d-e-ş/ gösterenini seçmiştir. Dillerarasındaki ayrılıklar, ayrı dillerin varlığı ve aynı dil içinde aynı anlama gelen birden çok gösterenin bulunması bu gerçeği kanıtlar.³⁶

Göstereni gösterilene birleştiren bağ nedensiz olmasaydı, örneğin “örneğin / meselâ”, “özgürlük / hürriyet”, “özerklik / muhtariyet”, “sorun / mesele / problem”, “uçak / tayyare” vb. sözcükleri yan yana kullanamazdık; her nesnenin, her kavramın, önceden saptanmış doğal bir göstereni, bir etiketi olurdu ve aynı dil içinde etiketleri değiştirmek olanaksızlaşırdı. Dilden dile geçerken de, x dilinin etiketlerini çıkarıp y dilinin etiketlerini takmak yetişirdi. Biliyoruz ki durum hiç de öyle değil. Örneğin, İtalyancadaki “prendere” göstergesinin, Türkçedeki sözlük karşılığı “almak”tır. Ne var ki, “prendere” sözcüğünü gördüğümüz her yerde, bunu Türkçe “almak” diye çeviremeyiz, çünkü Martinet’in belirttiği gibi, “deneyim verileri her dilde özel bir biçimde örgütlenir”, çünkü dil basit bir adlar çizelgesi değildir. “Prendere l’auto”ya, “otobüs almak” değil, “otobüse binmek, otobüsle gitmek”; “prendere un caffè”ye, “bir kahve almak” değil, “bir kahve içmek”; “il gatto prese tre topi” tümcesine, “kedi üç fare aldı” değil, “kedi üç fare yakaladı” demek zorundayız; yoksa, belirli bir dilin deneyim verilerini örgütlenme özelliklerine göre iletilen bilgiyi, başka bir dile aktaramayız.³⁷

Dil göstergesinin nedensizliği, bütün dilbiliminin temel ilkesidir. Nedensizlik; gösteren’in, konuşan kişinin özgür seçimine bağlı olduğu anlamına gelmemeli. Burada yalnızca, gösterenin gösterilene göre nedensiz, gerekçesiz olduğu, onunla doğal herhangi bir bağıntısı bulunmadığı belirtilmek isteniyor.³⁸

³⁵ A. Martinet, a.g.y., s. 20; Berke Vardar, *Dilbilim Sorunları*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul 1968, s. 24-27; B. Cömert, adı geçen “Yine Dilbilim”, s. 40.

³⁶ Saussure, a.g.y., s. 85-86.

³⁷ B. Cömert, adı geçen “Dil İşaretinin Özellikleri”, s. 27-28.

³⁸ Saussure, a.g.y., s. 86-87.

Yansıma sözcüklerin ve ünlemlerin bu temel ilkeyi çürüteceği ileri sürülebilir. Ne var ki yansımalar, bir dil dizgesinin başlıca öğeleri değildir. Hem sayıları da sanıldığından çok daha azdır. Örneğin Fransızcadaki kimi yansıma sözcüklerin, başlangıçta hiç de yansıma niteliği taşımadığını görmek için Latince köklerine inmek yetiştir. Yansıma sanılan “fouet” (kırbaç) ile “glas” (yas çanı), aslında birincisi Latince “fagus”tan(gürgen), ikincisiyse yine Latince “classicum”dan (borazan sesi) gelmektedir. Bu sözcüklerin şimdiki seslerinin niteliği de, ses evriminin rastlantısal bir sonucudur. Gerçek yansımalara gelince, bunların sayısı az olmaktan başka, seçilişleri de bir ölçüde nedensizdir. Çünkü bunlar kimi gürültülerin yaklaşık ve yarı saymaca öykünümünden başka birşey değildir. “Horlamak” yansımasının yaklaşık bir öykünme olduğunu anlamak için, horlayan kimsenin horlarken çıkardığı seslerle bu sözcüğün seslerini karşılaştırmak yeterlidir. Hem yansımalar bir kez dile girdikten sonra, öteki sözcüklerin uğradığı ses, yapı vb. değişikliklerin etkisindedirler artık.

Ünlemlerin de, gerçekliğin dolaysız ve doğal bir dile getirilişi olduğu sanıldı. Ne var ki, ünlemlerde de nedensizlik egemendir. Bunun en inandırıcı kanıtı, ünlemlerin dilden dile değişmesidir. Örneğin Türkçedeki “öf!” ünlemi, İtalyancada yerine göre “uf, uff, uffa!” gibi biçimlerle karşılaşılır.³⁹

Yurdumuzda henüz tanınmayan ama çağımızın en büyük, en tutarlı Marksçı estetikçilerinden biri olan Galvano Della Volpe, *Beğenin Eleştirisi* yapıtıyla, yenicil ve bilimsel dilbilime dayalı, dogmatik olmayan bir Marksçı estetik kuramı oluşturmuş, çeviri kuramı konusunda, romantik dilbilimin savunduğu çevrilemezlik ilkesinin tersini şiirsel metin düzleminde tanıtlamaya çalışmıştır.

Della Volpe, putları yıkmaya, şiirde “müzik” kavramından başlıyor. Saussure ve onu izleyen tüm yenicil dilbilim, gösterenle, yani işitimsel öğeyle anlam arasındaki bağın keyfilliğini, giderek tüm dil göstergesinin nedensizliğini ortaya koymuştur. Yansıma sözcükler bile, saymaca göstergeler dizgesi olan bir dilin, gerçekte çok kıyasında bir olaydır. Oysa söze dayanan, örneğin Humboldt’un romantik dil anlayışına göre, dilbilgisel sesler, simgesel özellik taşır. *St* ses kümesi süreğenlik ve akıcılık; *l* sesi akıcılık; *v* sesi ise kararsızlık, değişkenlik izlenimi uyandırır. Böylece kimi *duyguların sessel* ifadesi elde edilir. Oysa dili aynı zamanda bir *ergon*, bir olgu olarak değil, özellikle ruhsal bir *energheia*, yaratsal-öznel söz olarak gören romantik-idealist dilbilim, dil göstergesini müziksel-ifadesel bir türe indirgemiş ve estetikte bir *biçim-imge-ses* söylencesinin doğmasına yol açmıştır. Bu kuramsal sonuç ise, çok-anlamalı bir söylem olan şiirin ussal-somut kesinliğini, *duyusal bir başıboşluğa* indirgeyen izlenimci eleştirinin tüm düşsel kurularına ve keyfiliklerine gerekçe hazırlamıştır.

³⁹ Saussure, a.g.y., s. 87-88; B. Cömert, adı geçen “Dil İşaretinin Özellikleri”, s. 28.

Örneğin, dizede *melodi* adını verdiğimiz şey, bir *skala*'da yer almaz. Bu yüzden, ussal olmadığı ya da müziksel aralıklardan yoksun ses tınlarından oluştuğu için, gerçek anlamda ne *melodi* ne de uyumdur. Ussal-matematiksel bir kesinlikten yoksun olduğu, başka bir deyimle ölçü yasına bağlanmadığı için şiirsel "ritim" dediğimiz şey de özgül anlamda müziksel ritim değildir. Nitekim şiirde ritim diye adlandırdığımız özellik, "canlı" ve "ağır" türünden pek belirgin olmayan bir nitelemeyle adlandırılabilir ancak. Bu bakımdan, madem ki şiir, özde, tümünden sözsel-dilsel bir olgudur, onda var saydığımız ritim de, bir ses ölçüsü olarak, *yardımcı bir gösteren*'den başka bir şey değildir. Bu yüzden şiirsel ritmi, *hizmet ettiği anlam*'dan ayırmak çok güçtür. Nitekim, sesleri aşan sözsel bir tümcenin oluşturduğu birimle, sestten oluşan müziksel tümcenin oluşturduğu birim arasında kesin bir karşıtlık vardır. Bunun içindir ki, mantıksal bakımdan önemli olanla önemli olmayana aynı ölçüde vurgulayan ve ilgimizi önemsiz olana çeken bir konuşmacı sinirimize dokunur.

Şiirsel bir yapının çevrilmesi sorununa gelince, Goethe'nin şu sözlerini anımsamak gerekir: "Şiiri ilk ağızda şiir yapan uyak gibi ritme saygım büyüktür, ama gerçekten, derin ve sağlam bir biçimde etkili olan, asıl biçimleyici ve uyarıcı olan, bir ozan düzyazıya çevrildikten sonra geriye kalan şeydir. İşte o zaman geriye, katıksız yetkin içerik kalır. Ne var ki, aldatıcı bir yüzey, bizi, bu içerik olmasa bile onun olduğuna inandırır, olduğu zaman ise onu gizler." Della Volpe'ye göre, burada sözü edilen *katıksız yetkin içerik* kendi estetik kuramında belirlediği *biçimlenmiş içerik*'ten başka bir şey değildir. Della Volpe estetiğinde bu biçimlenmiş içerik, başka herhangi bir değer gibi mantıksal-sezgisel bir birleşim olan şiirsel *biçim*'dir. Goethe'nin sözünü ettiği *aldatıcı yüzey* ise; ritmin ve genellikle sesin, yalnızca gösteren düzlemine ait olan, bir anlam dizgesinden başka bir anlam dizgesine aktarılmakla, yani çevrilmekle değişen rastlantısal öğeler olduğunu gösterir.

O halde çevirinin ölçütü, *şiirin sözü*'ne bağlılık olacaktır. Şiirin sözü, ifade-sel-anlamsal dokusuyla kesin bir tarihsel-ürün olduğu için de, bu bağlılık aynı zamanda şiirsel metnin hem öznel hem de nesnel *ruhuna* bağlılık demektir.

Bu bağlılığın sınırı, "nasıl kendi kendimiz için şiir yazıyorsak, kendi kendimiz için çevirdiğimizde iyi çevirmiş oluruz" türünden romantik, idealist, öznelci bir ilkede değil; çeviri alışverişinin yapıldığı tek tek dillerin kendine özgü özelliklerinde yatmaktadır. Ne var ki bu özellikler, her şeye karşın, kendilerinin tutsağıymış gibi görünen çevrilebilirliği olanaksız kılacak türden değildir. Tam tersine, şiir çevrilebilir, çünkü her zaman *düşünce* (tümel) *amaç*, dil ise araç (bir araç) olarak kalmaktadır. Bu nedenle, şiir adına layık her şiir, çok çetin ve çok beceri isteyen işlerden biri de olsa, çevrilebilir. Çevrilemeyen ya da anlatılamayan şey, romantik dilbilimin

sandığı gibi şiirin kendisi değil, şiirdeki ses akışmasıdır (eufonia) yalnızca. Bu ses akışmasının ise, kesin bir karşılığını bilmak olanaksızdır, çünkü keyfi ve rastlantısal olan, dolayısıyla bir anlam dizgesinden ötekisine değişen *gösteren*'e, başka bir deyişle ses düzlemine bağlı bir şeydir.⁴⁰

Görüldüğü gibi, hem Croce'de, hem de Della Volpe'de, karşıt sonuçlara götürse de, çeviri sorunu daha çok yazınsal-şiirsel metnin aktarımında söz konusu olmaktadır. Günlük iletişim dilinde örgütlenen ve anlaşma amacının ötesine gitmeyen bildirimlerin aktarılması, güçlüklerine karşın, herhangi bir sorun yaratmamaktadır. Anımsanacağı üzere, Humboldt'un kuramını sonuna dek götürmeye kalksak, bırakın şiirsel metnin çevrilip çevrilemeyeceğini, iletişim olgusu bile olanaksızlaşmaktadır.

Gerek düzyazının, gerekse şiirsel metnin çevrilebilirliği konusunda, Roman Jacobson'un 1959'da yayımladığı "On Translation" adlı yazısı, konumuzu daha sağlam temellere oturtması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Jacobson, B. Russell'in, "peynir hakkında dilsel deneyimi olmayan kimse, *peynir* sözcüğünü anlayamaz" tümcesinden yola çıkarak, şöyle diyor: Russell'in bu temel kuralını benimseyip, geleneksel felsefi sorunların dilsel yönlerini vurgularak da, şunu kabul etmek zorundayız: Peynir sözcüğüne Türkçe sözlük kodunda verilen anlamı bilmeyen kimse, *peynir* sözcüğünü anlayamaz. Kullanmadığı için, görmediği için peyniri bilmeyen herhangi bir topluluk, Türkçede bu sözcüğün "kesilmiş sütün mayalaşmasıyla elde edilen besin" olduğunu biliyorsa, "kesilmiş süt" ve "mayalaşma"nın dilsel bilgisine sahipse, Türkçe *peynir* sözcüğünü anlayabilir. Hiçbirimiz ne *ambrosia* yemişiz, ne de *nektar* içmişizdir. Ayrıca *ambrosia*, *nektar* sözcükleriyle bu söylencesel besini ve içkiyi kullanan söylence varlıklarının adı olan *Tanrılar* hakkında yalnızca dilsel bir deneyimimiz var, ama yine de bu sözcükleri anlıyoruz ve her birinin hangi bağlamda kullanılabileceğini biliyoruz.

Peynir, *elma*, *nektar*, *bilgi*, *ama*, *yalnızca* gibi Türkçe sözcüklerin ya da başka herhangi bir sözcüğün veya sözcük kümesinin anlamı, kuşkusuz, dilsel bir olgudur, ya da daha kesin ve kapsayıcı bir deyişle, göstergesel bir olgudur. Anlamı göstergeye değil de, şeyin kendisine bağlayanlara karşı kullanılabilecek en iyi ve basit kanıt şöyle dile getirilebilir: Hiç kimse *peynir*'in ya da *elma*'nın anlamını ne tatmıştır ne de koklamıştır. Göstergesiz anlam olmaz. *Peynir* sözcüğünün anlamı, dil kodunun yardımı olmaksızın, dilpeyniri veya kaşarın dilsel olmayan bilgisinden çıkarılamaz. Yeni bir sözcüğü anlatmak istiyorsak, bir dizi dil göstergesine başvurmak zorundayız. Sözcüğün adlandırdığı nesneyi parmakla göstermek; örneğin *peynir* sözcüğünün, önümüzdeki peynir parçasının mı, dilpeynirinin dışındaki naylon torbanın mı, genellikle dilpeynirinin mi, herhangi bir peynirin mi, süttten

⁴⁰ G. Della Volpe, a.g.y., s. 97-101.

yapılmış bir ürünün mü, yiyecek ya da içeceğin mi, ya da içindekine bağlı olmadan herhangi bir ambalajın mı adı olduğunu anlamamız için yeterli değildir. Ayrıca söz konusu sözcük yalnızca o şeyi mi adlandırıyor yoksa satış, sunuş, yasaklama, lanetleme gibi düşünceyi de içeriyor mu? Nitekim parmakla göstermenin lanetleme anlamı da olabilir. Bazı kültür bölgelerinde, özellikle Afrika'da, parmakla göstermek, işaret etmek, bir kötü dilek davranışıdır. Peirce'in dediği gibi, bir sözcüğün anlamı, bu anlamın, o sözcüğün yerine geçebilecek bir başka göstergeye, özellikle de, "daha tam bir biçimde geliştirilebileceği" bir başka göstergeye aktarımından başka bir şey değildir. *Bekâr* terimi, daha bir açıklık gerektiğinde, *evlenmemiş kişi* gibi daha açıklayıcı bir adlandırmaya aktarılabilir.

Aynı dilin başka göstergelerine çevrilme, başka bir dile çevrilme ya da dilsel simgelerden oluşmayan başka bir dizgeye çevrilme durumuna göre, bir dil göstergesinin üç yoldan yorumu yapılabilir: 1- *Dil içi çeviri* veya *yeniden dile getirme*, yani dil göstergelerinin, aynı dilin öteki göstergeleri aracılığıyla yorumu, 2- *Dilden dile çeviri* veya gerçek anlamda *çeviri*, yani dil göstergelerinin başka bir dil aracılığıyla yorumu, 3- *Gösterge dizgeleri arası çeviri* veya *dönüştürme*, yani dil göstergelerinin dilsel olmayan gösterge dizgeleri aracılığıyla yorumu.

Dil içi çeviride, az çok yakın anlamlı bir başka terim kullanılır ya da dolaşık anlatıma başvurulur. Bununla birlikte, *eşanlamlılık*, saltık eşdeğerlik demek değildir. Örneğin, her yaşlı bekâr bir bekârdır ama, her bekâr yaşlı bir bekâr değildir.

Aynı biçimde, dilden dile çeviride de, genellikle, kodlaşmış birimler arasında bir eşdeğerlik yoktur. Türkçe *peynir* sözcüğü Rusça *syr*'le tamı tamına özdeşleştirilemez, çünkü örneğin beyazpeynir bir peynirdir ama, *syr* değildir. Günlük Rusçada, sütün pıhtılaşmasıyla elde edilen besine, ancak özel bir maya kullanılmışsa *syr* denebilir. Yine de dilden dile çeviride, bir dildeki bildirimler tek tek birimlerle değil, çeviri yapılan dilin tüm bildirimleriyle değiştirilir. Bu tür çeviri, dolaylı bir söylem biçimidir. Çevirmen, başka bir kaynaktan aldığı bildirimini, yeniden kodlayıp yayar. Dolayısıyla çeviri, iki değişik kodda, eşdeğerli iki bildirim içerir.

Belirli bir dili konuşma yetisi, bu dil *üzerine* de konuşma yetisini gerektirir. Bu tür '*üst-dilsel*' işlemler, kullanılan sözlüğü gözden geçirip yeniden tanımlamaya olanak sağlar. Niels Bohr, bu iki düzlemin, *nesne-dil*'le *üst-dil*'in birbirlerini tümleyici niteliğini ortaya koyarak, deneyimin iyice tanımladığı her verinin ortak dilde ifade edilmek zorunda olduğunu göstermiştir, çünkü, "ortak dilde, her sözcüğün pratik kullanımıyla kesin bir tanımını verme girişimi arasında tümleyici bir bağlantı vardır".

Bilgisel her deneyim, varolan her dilde ifade edilebilir ve sınıflanabilir. Eksiklik olduğu yerlerde ödünclemelerle, benzerini aktaran yansıtma- larla, yeni yaratılan sözcüklerle, anlamsal aktarımlarla ve dolaşık anlatımla

terminoloji değiştirilip genişletilebilir. Örneğin, Kuzeydoğu Sibirya'daki Çukçilerin yeni gelişen yazın dilinde, "vida", "dönen çivi"yle; "çelik", "sert demir"le; "kalay", "ince demir"le; "tebeşir", "yazma sabunu"yla; "saat", "atan yürek"le karşılanmıştır. Atsız tramvayın Rusça ilk adı olan "elektrik atlı araba" türünden çelişkili görünen dolaşık anlatımlar da, iletişimi etkilememektedir, çünkü "elektrik atlı araba", atlı tramvayın elektrikli karşılığını adlandırıyor sadece... Çeviri yapılan dilde bazı dilbilgisel süreçler olmasa da, bu durum, çevrilen dilde varolan kavramsal bildirim aktarımını hiçbir zaman engellemez. Belirli bir dilbilgisel kategori bir dilde yoksa, bunun anlamı, sözlüksel araçların yardımıyla dile getirilebilir. Zaten diller birbirinden, anlatmak *zorunda* oldukları şey nedeniyle değil, ifade *edebilecekleri* şey nedeniyle ayrılır.

Bilgisel işlevinde, dil yetisi, dilbilgisi dizgesine çok az bağlıdır. Deneyimimizin tanımlanması, üst-dilsel işlemlerle tümleyici bir bağlantı içindedir. Dil yetisinin bilgisel yönü, başka kodlar aracılığıyla, yani yeniden kodlayarak yorumu kabul etmekle kalmaz, gerektirir de. Başka bir deyişle, dil yetisinin bilgisel yönü, çeviriyi gerektirir. Anlatılamayan, ya da çevrilemeyen bilgi verilerini varsaymak çelişki olurdu.

Fakat nüktelerde, düşlerde, büyüde, günlük dilsel söylence diyebileceğimiz her şeyde, özellikle de şiirde, dilbilgisi kategorilerinin üstün bir anlam düzeyi vardır. Bu durumlarda çeviri sorunu karışıklaşır ve birçok tartışmalara yol açabilir.

Şiirde sözdizimsel ve yapıbilgisel kategoriler, kökler, ekler, fonemler ve onları oluşturan ayırıcı özellikler, başka bir deyişle, dilsel kodu oluşturan tüm öğeler benzeşiklik ve aykırılık ilkesine göre yan yana, karşı karşıya ve yakınlık ilişkisine konularak, özgül bir anlamın taşıyıcısı olurlar. Ses benzeşimi anlamsal bir yakınlık gibi duyumsanır. Şiir sanatında söz oyunu egemendir. Bu egemenlik ister saltık, ister sınırlı olsun, şiir tanımı gereği çevrilemez.⁴¹

Her sözcüğü bağlı bulunduğu dil dizgesinden ayrı bireysel ve yinelemeyen bir yaratı sayan, dil olgusunu yalnızca *söz* yamacında ele alıp, dilin toplumsal yanını, dizgeselliğini göz önünde bulundurmayan romantik dil anlayışına bakarsak, önceden de belirttiğimiz gibi, bırakın şiir vb. metinlerin çevrilmesi olanağını, bir kez söylediğimiz sözcük ikinci kez söylendiğinde birinci söylenişine göre ayrı bir yaratı olacağından, insanlararasıdaki gün-

⁴¹ Roman Jakobson, "Aspetti linguistici della traduzione", *Saggi di linguistica generale*, İt. çev., Feltrinelli, Milano 1966, s. 56-64. Bizde kimi çevrelerde, dilbilimdeki *üst-dil* (méta-langage) terimindeki 'meta' önekini, felsefedeki 'metafizik' terimindeki 'meta' önekiyle karıştıranlar oluyor. Oysa bu iki "meta"nın birbirleriyle ilgisi yoktur. Bu nedenle de "méta-langage"ı, bazılarının yaptığı gibi Türkçeye "öte-dil" diye çevirmek olanaksızdır, çünkü *üst-dilsel* işlev, fizik ötesinde değil, dilin somut gerçekliği içinde, dilin kendisi üstünde gerçekleşir. Bu konuda bkz. R. Jakobson, "Due aspetti del linguaggio e due tipi di afasia" ve "Linguistica e poetica", a.g.y., s. 32, 189.

lük iletişim olanağı bile tehlikeye girmektedir. Ne var ki yenicil dilbilimin, dil olgusunu *söz* ve *dil* olmak üzere birisi bireysel, ötekisi toplumsal iki düzleme ayırması, bu düzlemler arasındaki eytişimsel ilişkiyi tüm ayrıntılarıyla bilimsel olarak ortaya koyması, hiç olmazsa düzyazının çevrilmesi konusunda, yani yalnızca iletişim ereği taşıyan deneyim verilerinin başka dil veya gösterge dizgelerine aktarılması konusunda, tüm kuşkuları bilimsel olarak ortadan kaldırmıştır.

Deneyim verilerinin çevrilmesinde karşılaşılan güçlüklerin neler olduğunu gördük. Bu güçlüklerin, sözcüğün anlamını ilgilendiren yönüne de G. Mounin şöyle değiniyor.

Uygarlıklardan birçoğu, hiç olmazsa bulunduğumuz şu noktada, birbirlerine kapalıdır çoğun. Nitekim gezginlerin, gördükleri şeylerin anlamını ne ölçüde kavrayamadıklarını değerlendirmek için, geçmişte, hatta yakın çağlarda yaşamış gezginlerin yazılarına bakmak yeterlidir. Ama bu arada, özellikle Avrupa uygarlığınca, öteki uygarlıkları inceleme yolunda ne denli çaba harcadıklarını görmek de gereklidir. Bu arada budunbetim (etnografya); girişim ve başarısızlık, varsayım ve doğrulama yolundaki eytişimi içinde, Avrupa uygarlığını öteki uygarlıklardan ayıran duvarda bir geçit olsun açacak aracı bulmak için, bir uygarlığın, Avrupa uygarlığının, gittikçe daha başarılı, daha tam hale gelen sınırsız çabasını ortaya koymaktadır. Budunbetimin kazandığı her başarı aynı zamanda çevirinin de başarısıdır. Eğer butunbetim, belirli bir topluluğun tüm kültürünün tam bir betimiyse, kültür dediğimiz şey de, o topluluğun kendini dışlaştırdığı etkinlik ve kurumların türdeş bütünlüğüyse, şunu kabul etmek zorundayız: Budunbetim; çevirmeye çalıştığı tümceleri yerli yerine oturtmak, yani tümcelerin anlamlarını en iyi kesinlikle yakalamak için çaba gösteren çevirmenin gereksindiği tüm durumları ve bağlamları betimleme görevini üstleniyor. O halde budunbetim, belirli iki kültür arasındaki ilişkileri artırdıkça, o iki uygarlık arasındaki geçişimi de sağlayacaktır. İki uygarlık arasındaki karşılıklı anlaşım, sihirli bir değnekle elde edilecek önsel bir şey değildir. Bu öyle bir uzun iletişimler sürecidir, öyle bir eytişimsel süreçtir ki, budunbetimci, çoğu zaman ne yapacağını şaşırır, çünkü kendisinin yola çıktığı uygarlık, artık, katıksızlığının, indirgenemez özgünlüğünün tümünü yitirmiştir nerdeyse. Demek ki kendi uygarlığı da, sömürgeci, tecimsel, turistik vb. ilişkilerin izini getiren budunsal etkileşimlerce bozulmuştur.

Bu yüzden çevirmek için artık sözcükleri tanımak yetişmiyor. Çevrilecek metnin sözünü ettiği şeyleri de bilmek zorunluluğu var. Yabancı dilde yazılmış bir metni çevirmek için başlıca iki önemli koşulu yerine getirmek gerekiyor: 1- Dili bilmek ve 2- bu dili konuşan uygarlığı tanımak, yani bu dili anlatım aracı olarak kullanan halkın yaşamını, kültürünü, en tam budunbetimini bilmek. Kısacası, çevirmek için dil çalışmak yetmemektedir; köklü ve dizgeli bir biçimde bu dilin kültürünü de incelemek zorunlu-

dur. Örneğin, o yabancı dilin konuşulduğu ülkede bir süre kalmak, iyi bir çevirmeni varsıllaştıran küçük bir ek donatım değil, çeviri biliminin nerdeyse yarısıdır.

Dil göstergeleri, adlandırdıkları şeylerin yerini tamı tamına tutmaz; yalnızca o şeylere gönderme yaparlar. Konuşan veya yazarla çevirmen, anlaşabilmek için şeyden göstergeye göstergeden şeye gidip gelen bu yolculuğu birlikte yapmalıdırlar. Çevirmenin tüm çabası, yabancı dilde yazılmış bir metnin sözünü ettiği, çoğun ya tümünden ya da bir ölçüde değişik bir kültüre özgü olan ve içine girilmesi zor şeylerin düşününü okura verebilmekte yatar. Örneğin, Ekvator bölgesi halklarına kış ve kar düşüncesini vermek ya da ABD'deki Federal Trade Commission'la Interstate Commerce Commission'un Fransa'daki bakanlık veya parlamento ticaret komisyonlarıyla ortak hiçbir yanının bulunmadığını anlatmak, budunbetimcisine özgü işlemlerdir. Bu nedenle çevirmen, iyi bir dilci olmakla yetinmemeli, aynı zamanda çok iyi bir budunbetimci de olmalıdır.

Aynı şey kökbilgisi için de geçerlidir. Kökbilgisini dilbilimle ve tarihle karıştırmamak gerekir. Kökbilgisi, yazılı metinlerin incelenmesiyle, dilbilim, tümü içerisinde tüm dil olgularının, özellikle sözlü dilden yola çıkılarak yapılan incelenmesidir. Kökbilgisi, bir bakıma, geçmişin budunbetimidir. Çevirmen, eski uygarlıkları birbirinden ayıran duvarda da bir geçit açabilmek için, kullanımı çok güç olan bu nazik araçtan da yararlanmak zorundadır.⁴²

Düzyazı çevirisinin çok önemli donatım araçlarıyla olanaklılığı konusunda görüldüğü gibi yenicil dilbilimciler birleşiyor. Şiir çevirisi konusunda ise çok ilginç bir durumla karşılaşılıyor. Romantik dilbilimine dayanan, ama dilin yalnızca söz gerçeğinden yola çıkan görüşün vardığı sonuçla, yenicil dilbilimin (Della Volpe dışında) vardığı sonuç örtüşüyor. Aradaki ayırım şu: Romantik dilbilim, dil olgusunun dizgesel-toplumsal yanına kulak vermeden şiirin kuramsal olarak çevirilemezliğini ileri sürerken, Jacobson gibi yenicil dilbilimin ustalarından birisi, çevirinin tüm sorunlarını bilimsel düzlemde çözdükten sonra şiirin çevrilemezliğini, ancak yaratıcı çevirinin olanaklılığını savunuyor.

Bu arada, Della Volpe'nin, yine yenicil dilbilim verilerine dayanarak ileri sürdüğü şiirin çevrilebilirliği görüşü, anımsanacağı gibi, onun dili, yalnızca şiirsel düşünceyi ileten bir araç gibi görmesinde, bu aracın dil-düşünce özdeşliğinde düşünceyi gerçekliğe kavuşturan özel bir araç, yani amacının dışında düşünülemeden, amacıyla özdeşleşen bir araç olarak görmemesinde, gösteren düzlemindeki farklılıkları, dil göstergesinin nedensizliğinin sonucu olarak, ikincil öğeler gibi değerlendirmesinde yatıyor.

Somut olgular ve uygulama bize şunu gösteriyor ki, şiir çevirisi tümünden olanaksız değildir, ama kimi durumlarda olanaksızdır. Bu durumlar, Goet-

⁴² G. Mounin, a.g.y., s. 118-125.

he'nin dediği gibi, çevrilemedikleri için şiir olmadıkları ileri sürülen öğelerin niçin çevrilemedikleri sorununun yarattığı bir sorundur. Goethe'ye karşı, "çevrildikten sonra geriye kalan şeye değil, uçan şeye şiir demek gerekir" demek yerine, "iyi şiirin genellikle çevrilebileceğini, ama iyi şiirin gösteren düzlemine bağlı kimi anlam özelliklerinin, Jacobson'un belirttiği nedenlerle, çoğu durumlarda çevrilemeyeceğini" belirtmek daha doğru olur. Hatta çoğun, şiirsel yapının vazgeçilmez öğelerinin çevrilememe durumlarının, şiir çevirisinde en sık rastlanan anlar olduğunu vurgulamak, ama bununla birlikte çevirinin yapılmasına kesin engeller bulunmadığını belirtmek, hem çevirinin yapıldığı gerçeğini, hem de yenicil dilbilimin bilimsel sonuçlarını bilinçle desteklemek olur.